

Devrim Dumludağ*

“Şevket Pamuk ile Uluslararası Ödül Kazanan Osmanlı’da Yaşam Standartları ve Reel Ücretler Çalışması Üzerine Söyleşi”

Süleyman Özmucur ile Şevket Pamuk’un Osmanlı ücretlerini Avrupa’nın diğer bölgeleri ile karşılaştırmalı olarak inceleyen “Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914” (Osmanlı İmparatorluğu’nda Reel Ücretler ve Yaşam Standartları, 1489-1914) başlıklı makaleleri, iktisat tarihçiliği alanında dünyanın en önde gelen dergisi olarak kabul edilen Journal of Economic History’nin Haziran 2002 sayısında yayımlanmıştı. Geçtiğimiz ay içinde ise ABD iktisat tarihçilerinin bilimsel kuruluşu olan Economic History Association, her yıl Journal of Economic History’de yayımlanan en iyi makaleye verilen “Arthur H. Cole Ödülü”nün 2002 yılında Özmucur ve Pamuk’un çalışmasına verilmesini kararlaştırdı.

Süleyman Özmucur halen Pennsylvania Üniversitesi Ekonomi departmanında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Şevket Pamuk ise Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümünde ve Atatürk Enstitüsü’nde öğretim üyesidir. Pamuk aynı zamanda Boğaziçi Üniversitesi’nde akademik işlerden sorumlu rektör yardımcılığı görevini üç yıldır sürdürmektedir.

Pamuk ve Özmucur, çalışmalarında son dönemde sıkça tartışılan bir konuyu; Batı Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki gelir farklarının ne zaman oluştuğunu ve ne yönde ilerlediğini incelemektedir. Angus Maddison ve diğer araştırmacıların çalışmaları sayesinde bugünün gelişmiş ülkeleriyle gelişen ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının 19yy’ın ilk yarısı itibarıyla varıldığı ve daha sonra bu farkın giderek arttığı bilinmektedir. Ancak 1820 öncesi için birkaç ülke dışında milli gelir hesaplamaları bulunmamaktadır. Bu durumda 18 yy ve 17 yy da bugünün gelişmiş ülkeleriyle gelişen ülkeleri arasındaki gelir farklarının ne kadar olduğu ve ne yönde ilerlediği bilinmemektedir. 1820 öncesi için milli gelir hesaplamaları bulunmuyor, ancak kentlerdeki işçilerin ücretleri ortalama gelirler hakkında her zaman doğru bilgiler vermese de sanayi devrimi öncesi toplumlarda yaşam standartları hakkında en güvenilir bilgileri oluşturuyor. Pamuk ve Özmucur da diğer iktisat tarihçilerinin Avrupa kentleri için yaptığı gibi, Osmanlı döneminde yaşam standartları hakkında fikir edinebilmek için ücret ve fiyat endekslerini kullanıyorlar. Bu aşamada Pamuk’un 2000 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan İstanbul için 15 yy’ın ikinci yarısından günümüze kadar fiyat ve günlük ücret endeksini oluşturduğu çalışma gerekli verileri sunuyor. Avrupa kentleri ile karşılaştırma için İstanbul’un seçilmesinin en önemli nedeni Osmanlı döneminde en ayrıntılı fiyat verilerinin başkent için bulunması. Pamuk, Osmanlı arşivlerindeki yaklaşık altı binden fazla hesap defteri ve listeden derlenen temel gıda mallarına ve diğer mallara ilişkin fiyat verilerini kullanarak yıllara göre tüketici fiyatları endeksini hazırlamış, daha sonra da ücret endekslerini fiyat endekslerine bölerek ücretlerin satım alım gücünü elde etmişti. Pamuk ve Özmucur bu çalışmanın sonuçlarını Avrupa’nın diğer bölgeleri ile de karşılaştırarak Sanayi Devrimi öncesindeki uzun dönemli eğilimlere ışık tutmaktadırlar.

Türkiye ve uluslararası iktisat tarihçiliği açısından büyük önem taşıyan bu çalışmayı okurlara tanıtmak için Şevket Pamuk ile bir söyleşi yaptık.

Dumludağ: Hocam ilk olarak sormak istediğim soru şu: Türkiye’de pek çok iktisatçı ve iktisat tarihçisi son yıllara kadar Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait ekonomik göstergelerin yetersiz olmasından yakınmaktaydı. 500 yıllık ücret ve fiyat endekslerini oluştururken böyle bir eksikliği kapamayı mı düşündünüz?

Pamuk: Aslında Avrupa iktisat tarihçileri için eldeki veriler çok zengin ama dünyanın Avrupa dışında kalan bölgeleriyle karşılaştırsak Osmanlı arşivleri bize Avrupa dışında dünyanın en zengin malzemesini sunuyor ve bence Osmanlı tarihçilerinin verimiz yok diye şikayet etme hakları yok. Osmanlı tarih arşivleri gerçekten çok zengin ama Osmanlı tarihçiliği bu arşiv malzemesini henüz yeterince değerlendiremedi. Örneğin, balkanlar üzerine çalışacak tarihçilerin durumu daha zor, sonuçta balkanlar üzerine çalışacak tarihçiler 1800’ler öncesi için

* Marmara Üniversitesi İktisat Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü

İstanbul'da çalışmak zorunda kalıyorlar. Bu çalışmayı hazırlarken şunu gördüm; bizim arşivlerimizde çok zengin malzemeler var ancak biz onları kullanarak bir iktisat tarihçiliği için en temel şeyleri bile henüz yapamamışız. Bazı şeyler başlamış; mesela Ömer Lütfi Barkan bazı şeyler için yol gösterdi, başlattı, ama ondan sonra aradan iki kuşak geçmesine rağmen o tür soruların peşinden yeterince gidilmedi. Bence bir iktisat tarihçiliği için para, fiyat ücret gibi şeyler mutlaka yapılması gereken işler ve Osmanlı arşiv malzemesi bunları yapmak için fazlasıyla yeterli.

Dumludağ: Hocam, çalışmanızda Topkapı sarayı mutfak harcamaları hesapları, vakıflar ve imaretlerinin yaptığı harcamaların hesapları ve narh sistemi olmak üzere üç tane ayrı fiyat endeksi oluşturduunuz. Ancak bunlardan sadece imaretlerin harcama hesaplarını endeksiniz için temel aldınız. O halde diğer iki endeksi oluşturmadaki amacınız neydi?

Pamuk: Bazı dönemler için, mesela 1580 öncesi için elimizde vakıflardan gelen veriler pek fazla değil, saray verileri biraz daha ağırlıklı. Ama ben 1580 öncesinde saray verilerini de bir denetleme yapmadan, örneğin vakıf verileri gibi bir piyasa fiyatlarına daha yakın verilerle bir karşılaştırma yapmadan kullanmak istemiyordum. O yüzden dediğin gibi, bir kontrol de gerekiyordu. O kontrol sonucunda bu fiyatlar birbirine yakın çıkınca vakıf dizilerini esas aldım, boşlukları bir miktar saray dizileriyle kapattım. Ama narh dizilerini kullanmadım.

Dumludağ : Burada devlet müdahalesi olduğu için mi?

Pamuk: Evet, narh fiyatları, genel olarak, olağan koşullarda, piyasa fiyatlarına çok yakın ama olağanüstü koşullarda, savaş, kıtlık gibi durumlarda narh fiyatları piyasa fiyatlarını yansıtmayabiliyor o yüzden narh fiyatlarını kullanmak sakıncalı olurdu.

Dumludağ: Fiyat endeksini oluştururken malları neye göre belirlediniz, endeks içindeki ağırlıklarını neye göre oluşturduunuz?

Pamuk: Aslında benim hazırladığım endeksteki sepetin içindeki malların sayıları, çeşitliliği bakımından Avrupa ülkelerindeki endekslerden hiç geri kalan bir tarafı yoktur. Gıda malları ve türleri olarak zengin, çeşitli türler var içerisinde. Ekmek yok ama un, buğday, et, zeytinyağı, sade yağı, nohut ve mercimek var. Dediğin gibi şey önemli: bunları hangi ağırlıklarla kullanacağız. Bizim elimizde tabii böyle aile bütçesi gibi bir çalışma yok. Zaten bu genel olarak da zor bir meseledir. 16yy da insanlar ne kadar yağ, pirinç kullanırlar, bunları bilmiyoruz. Başka verilerin yokluğunda şunu yaptım; elimdeki defterlerde et, pirinç buğday, süt ve un harcamalarının oranına baktım. Defterlerdeki hesaplarda ne oranda bu mallar kullanılıyorsa ben de o ağırlıkları kullandım. Yani bir vakıf ne kadar çok et, pirinç pişiriyorsa, ben, bir yerde ortalama bir insan da o eti, pirinç o oranda kullanıyor diye düşündüm. Bu doğru olmayabilir tabii, mesela, imaretler belki bira daha fazla et kullanıyorlar, bilmiyorum, olabilir. Ancak onlarda böyle bir düzeltme yapacak yeterli bilgi olmadığı için imaretlerdeki ağırlıklar neyse ortalama bir kişi için de o ağırlıkları kullandım. Ama oldukça sağlıklıdır. Esas buradaki ayırım gıdanın toplam içindeki payı; % 75-80 gibi yaptık ki sanayi öncesi nispeten düşük gelirli bir ekonomi için bu oranlar normal.

Dumludağ: Ancak tekstil ürünleri ve ev kiralalarını hesaplamalara katmadınız.

Pamuk: Evet, tekstil yok ama bu çalışmayı bitirdikten sonraki yıllarda baktım tekstili kullanabilirmişiz, çünkü tekstil endeksinin genel gidişatı Avrupa'daki tekstil fiyatlarına çok benziyor. Kullanmadık, ama şimdiki aklım ve o bilgim olsaydı kullanırdım ve bir şey kaybetmezdim.

Dumludağ: Ancak sarayın aldığı tekstil ürünlerindeki kalite farklılıkları endeksi olumsuz etkileyebilirdi

Pamuk: Sarayın aldığı tekstil ürünlerin birçoğunu kullanamadım, bazı standart şeyler bulmaya çalıştım. Senin söylediğin gibi sarayın aldığı tekstilin fiyatları çok farklı hareket etmiş olabilir diye kullanmadım ama sonra Hollanda'daki kumaş fiyatlarını Avrupalı bir iktisat tarihçisi arkadaşım verdi ve gümüş cinsinden bakınca çok yakın olduğu ortaya çıktı.

Dumludağ: Çalışmanızda endeksi gram gümüş cinsinden hesaplamanızın nedeni nedir?

Pamuk: Gram gümüş, bir yerde madeni para çağının, yani kağıt para dönemi öncesinin ortak paydası. Şöyle düşün para birimlerinin gram gümüş veya gram altın cinsinden ifade edildiği bir çağdayız. Gram altın 1870 sonrası kullanılıyor. Bu çağda değişik ülkelerin para birimleri

arasındaki kurlar gram gümüşe göre belirleniyor. Uzun bir dönem bu iş gram gümüş ile gidiyor. O dönemin Osmanlı, Fransız, İngiliz paralarının ortak paydaları bugün nasıl dolar veya euro ise o zaman gram gümüşü. Bu durum Avrupa ile karşılaştırmalara olanak sağlıyor. Mesela biz bugün 20 sene önceki bir fiyatı TL olarak düşündüğümüzde anlamsız oluyor, karşılaştırma yapamıyoruz ama Türkiye için uzun vadeli bir karşılaştırmayı dolar cinsinden yapabiliyoruz. Bu yüzden Osmanlı için de mesela et fiyatını uzun vadeli karşılaştırmak için gram gümüş cinsinden fiyatları kullanmak bana anlamlı geldi.

Dumludağ: Peki akçe cinsinden fiyatlarla gram gümüş cinsinden fiyatlar neden büyük farklılıklar gösteriyor.

Pamuk: Aradaki fark taşış miktarına bağlı. Benim ele aldığım zaman aralığında bir akçenin içerisindeki gümüş miktarı endeks olarak 100'den 1'e inmiştir.

Dumludağ: Çalışmanız ayırt edici özelliklerinden biri de fiyat artışları ile taşışler arasındaki direkt ilişki. Taşışler İkinci Mehmed döneminde başlıyor ve 1850'lere kadar sürüyor. Bundan sonraki dönemde ise taşış yapılmıyor ve fiyatlar da görece bir istikrara kavuşuyor.

Pamuk: Haklısın, burada bir ilişki var. Olay şu; Osmanlı Devleti bence bugünküne benzeyen birtakım, biraz da dış kaynaklı baskı altında. 1840'lı yıllara gelindiğinde o hızlı taşışlerin ve enflasyonun yorgunluğu var Osmanlı'da. O sırada Batılılar, İngilizler geliyorlar ve diyorlar ki sizi şu uluslararası finans ve ticaret ağının içine alalım, ticaretiniz artsın ve bizim yatırımcılarımız gelip ülkenizde yatırım yapsınlar. Ancak bunun için paranızın istikrara kavuşması gerekir diyorlar. Bugün de bu tür şeyler söyleniyor ya; enflasyondan vazgeçin bunun yararları var diye. Zaten Osmanlılar da uzun süren bir taşış ve enflasyon döneminden yorgun çıkmışlar, enflasyon sosyal ve siyasi tahribat yapmış, onun için İngilizlerin istikrarlı para düzenine geçin önerisini kabul ediyorlar ve artık bundan sonra taşış yapmamaya karar veriyorlar. Taşış yapmıyorlar ancak bütçe açıklarını kapatamıyorlar, bu da borçlanmayı beraberinde getiriyor ve böylece duyun-u umumiye kadar giden bir süreç başlıyor. Yani istikrarlı para duyun-u umumiye'den önce başlatılan bir olaydır, dış borçlanma ile desteklenmiştir, ve duyun-u umumiye'nin gelmesinden sonra denetim nedeniyle istikrarlı paradan hiç vazgeçilememiştir.

Taşış Osmanlılar için küreselleşme çağına kadar kullanılan bir yöntem. Küreselleşme çağında Osmanlılar, batıların önerileri ve baskılarıyla taşıştan vazgeçiyorlar ve dış borçlanmayı kullanmaya başlıyorlar. Bu da, tabii çok dramatik sonuçlara neden oluyor.

Dumludağ: Taşış-enflasyon ilişkisi ile ilgili bir de 16yy da yaşanan fiyat devrimi meselesi var. Siz de Ömer Lütfi Barkan gibi fiyat devriminin taşışlerden daha etkili bir biçimde Osmanlı imparatorluğu'nda ekonomi üzerinde giderilemeyecek tahribata yol açtığı fikrine katılıyor musunuz?

Pamuk: Barkan, Osmanlı toplumu dışardan gelen büyük bir enflasyon darbesi yedi, bu darbe altında yıkıldı ve hatta bizim Osmanlı'nın az gelişmişliğinin kökenlerinde işte bu dışardan gelen fiyat devrimi vardır gibi, daha böyle bizim bağımlılık okulunun 1960, 1970'lerde vardığı az gelişmişliğin sonuçları dışarıdadır türünden bir noktaya geliyor. Ben ise bu dönemdeki fiyat artışlarının daha çok Osmanlı taşışlerinden, Ömer Lütfi Barkana göre daha fazla oranda taşıştan kaynaklandığını söylüyorum. Bu taşışler bütçedeki açıklardan ortaya çıkıyor ve bu bütçe açıkları da Osmanlıların o dönemde giderek daha fazla savaşa katılmak zorunda kalmalarından, askeri harcamaların artması nedeninden kaynaklanıyor. Tabii o dönemde dünyada savaşlar artıyor. Bu anlamda olayın bir dış boyutu var, ama ben olayı dışardan gelen bir enflasyon dalgası yerine Osmanlı'yla ilişkili mali nedenlere bağlamış oluyorum.

Dumludağ: Hocam, çalışmanızdan 1489-1914 arası fiyatların 300 kat arttığını görüyoruz. 1914'den günümüze kadar 45 milyon kat, 1923'den günümüze ise 4,5 milyon kat artıyor. Peki neden Cumhuriyet döneminde artış giderek daha şiddetleniyor, aralarında bir nedensellik ilişkisi kurulabilir mi?

Pamuk: Cumhuriyet dönemindeki fiyat artışları çok daha hızlı tabii ki ama bence nedensellik ilişkisi olarak baktığımızda ben paralellikleri vurgulamaktan yanayım. Onlar da nedir; her iki dönemde de enflasyona uzun vadeli olarak bakıldığında bütçe açıkları, bütçe disiplini ile ilgili bir konu. Eğer bir devlet kendi bütçesini denetim altına alamazsa veya alamadığı dönemlerde

bunun finansmanı için eskiden tağşişe başvurmuş, şimdi kağıt para basıyor. Çok uzun dönemler olarak bakarsak hem Osmanlı döneminin enflasyonunun arkasında hem de cumhuriyet döneminin milyon katlara varan enflasyonunun arkasında bütçe açıkları var, o bakımdan bir paralellik görüyorum. Sonra, enflasyonun etkileri açısından da paralellikler var. Enflasyon sosyal ve siyasal bir olaya dönüşüyor. Devlet enflasyondan yana ama onun dışındaki kesimler genellikle enflasyondan memnun değil. Kırsal kesim enflasyondan pek etkilenmese de kentler oldukça etkileniyor. Kentlerde özellikle askerler ve devlet memurlarında enflasyona, devletin enflasyon yaratma gücüne karşı bir direniş ve siyasal baskı ortaya çıkıyor. O bakımdan ben iki dönemin de aynı analitik çerçeve içinde incelenebileceğini düşünüyorum.

Dumludağ: Kağıt para sistemi madeni para sistemine göre çok daha hızlı enflasyonlara neden oluyor.

Pamuk: Evet, daha hızlı enflasyonlara olanak sağlayan bir boyutu var.

Dumludağ: Peki, Osmanlı döneminde yıllık ortalama yüzde 1,3'lük bir fiyat artışı var. Cumhuriyet döneminde ise ortalama yüzde 22'lik bir artış söz konusu. O halde Osmanlı döneminde devlet fiyat istikrarını sağlamada daha başarılıymış denebilir mi?

Pamuk: Ancak burada dönem de değişik. Evet cumhuriyet döneminde enflasyon daha hızlı oldu ama kağıt para sisteminde bu dönemde bütün dünyada enflasyon daha hızlı oldu. Mesela Güney Amerika ülkelerine bakarsak, orada da 20yy'da enflasyonun çok daha hızlı olduğunu görüyoruz. Kağıt para madeni paraya göre devletlere daha hızlı enflasyon yaratma veya enflasyondan daha çabuk gelir sağlama olanağı veriyor. O zaman da devletler bunu daha rahat kullanıyorlar. Son 20 yıldır Türkiye'de hükümetler bu yolu çok kolay kullandılar. Madeni para ile bu iş o kadar kolay değil. Siyasal teknik ve siyasal sınırlara daha çabuk ulaşıldığı için Osmanlı devleti bunu o kadar çok kullanamıyor.

Dumludağ: Çalışmanızda fiyat endekslerinin yanında reel ücret endeksleri de oluşturduunuz. Peki o dönemde ücretler neye göre belirlenmekteydi?

Pamuk: Ücretlerde de fiyatlarda olduğu gibi serbest piyasa, gelenekler ve narha benzer bir şey var. Ücretler ilginç bir şekilde, enflasyon olur da malların fiyatları artarsa hemen olmasa bile kısa süre içerisinde fiyatlara uyum sağlıyorlar.

Dumludağ: Hangi grupların ücretlerini topladınız?

Pamuk: Bizim incelediğimiz ücretler; inşaat işçilerinin ücretleri, mesela taşçı, duvarcı, marangoz gibi. Nisan ve ekim arası inşaat mevsimi olduğu için verileri 6 aylık olarak topladık.

Dumludağ: Hocam, sadece İstanbul ve diğer şehirlerde beş yüz yıllık fiyat ve ücret endekslerini oluşturmakla kalmadınız, İstanbul için oluşturduğunuz verileri Avrupa'nın diğer büyük şehirlerinin endeksleriyle de karşılaştırdınız. Ortaya ne gibi bir sonuç çıktı?

Pamuk: Şöyle diyelim: sanayi devrimine kadar Avrupa ile Osmanlı arasındaki farklar az. Ancak 1800 öncesinde Hollanda ve İngiltere, Avrupa'nın diğer bölgelerinden ve Osmanlı'dan daha yüksek bir ücret seviyesine sanayi devrimi öncesi ulaşabilmiş. Diğerleri birbirine çok yakın mesela, Osmanlı ile İspanya, yahut Polonya birbirine çok yakın çıkıyor ama Hollanda ve İngiltere farklı çıkıyor. Bu herhalde en önemli fark ve 1600 yılı itibarıyla da böyle bir farkı görebiliyoruz. Öte yandan İstanbul, Madrid, Viyana arasında pek fark çıkmıyor.

Bence bu çalışmanın çarpıcı bir başka yanı da Osmanlı'nın duraklama ve gerileme dönemi diye bildiğimiz dönemlerinde, yani 1600 ve 1700'ler sonrasında, aslında Osmanlı ücretlerinin hiç de gerilemediğini, hatta yavaşta olsa bir artış eğilimi içinde olduğunu, 1820'den sonra ise ciddi bir artış gösterdiğini görüyoruz. 1800'den 1914'e kadar ücretler iki kat artıyor. Demek ki bu bizim gerileme, dağılma dönemi dediğimiz dönemde Osmanlı ekonomisi çöküş içerisinde değil. Osmanlı ekonomisinde belirgin bir canlılık var, ve bence bu çalışmanın en çarpıcı sonuçlarından birisi de bu; duraklama dönemi, gerileme dönemi diye adlandırılan dönemler Osmanlı ekonomisi açısından da bir dağılma bir çöküş dönemi niteliği taşıyorlar.

Dumludağ: 1914'e doğru reel ücretlerin yükseldiğini söylüyorsunuz. Diğer yandan 19yy'ın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya yoğun bir göç var. Göçler ücretleri bastırıcı bir etki yaratmıyor mu?

Pamuk: Göç dalgalarıyla gelenlerin çoğunluğu tarımsal kesimde istihdam ediliyor. Bu bize şunu gösterir; demek ki ekonominin canlılığı gelen nüfusu emebildi. Aynı durum kentler için de geçerli.

Dumludağ: Bu noktada daha genel bir soru sormak istiyorum: Uluslararası iktisat tarihçiliğinde son dönemde ücret, fiyat, gelir ve para tarihi araştırmaları hız kazandı. Bunun nedeni nedir?

Pamuk: Şöyle söyleyeyim; iktisat tarihçiliği her zaman günümüzün tartışmalarından da etkileniyor. Günümüzün tartışmaları da iktisat tarihçilerine yön veriyor. Son dönemde gerçekten, iktisadi büyüme, büyümenin zamanlaması çok hararetli tartışılır oldu. Avrupa ile Avrupa dışı bölgeler arası fark ne zaman ortaya çıktı konusu tartışılıyor. 20yy'da da büyüme çok tartışıldı. Büyüme nasıl açıklayacağız? Büyüme için önemli olan değişkenler nelerdir? Bütün bunlara cevap verebilmek için iktisat tarihçileri de işte bu ücretlerin satın alım gücüne bakıyorlar, çünkü milli gelir hesaplarını 1800 öncesi için kullanamıyoruz. Elimizdeki veriler yetersiz. Onun yerine kentlerdeki ücretlere bakıyoruz ve bütün bu büyüme tartışmalarına 1800 öncesi reel ücretler yönü ile katkıda bulunuyoruz. Benim de içinde bulunduğum iktisat tarihçileri grubu şimdilerde küresel bir araştırma projesi hazırlamaktayız. Avrupa, Asya ve Amerika kıtalarında veri toplamaktayız. Bu ücret, fiyat verilerini karşılaştırarak kıtalararası ücret gelir karşılaştırmaları yapmaya çalışıyoruz. Bu arada ben de çalışmanın bir parçası olarak sadece İstanbul, Kahire Belgrad gibi kentler için daha fazla ücret verisi toplamakla kalmıyorum. Ben endeksleri Bizans dönemine doğru geriye uzatmaya başladım. Bizans dönemiyle ilişkin elimizde ücret ve fiyat verileri var bunlara bakarak bu çalışmalarını 1200 yılına kadar geriye götürme şansımız olacak. Mesele esasen iktisadi büyüme ne zaman başladı, Batı Avrupa ile Batı Avrupa dışında kalan bölgeler arası farklılıklar ne zaman ortaya çıktı gibi bir araştırma gündemi mevcut.

Dumludağ: İktisadi büyümeden bahsettik. Peki Angus Madison ve sizin dünya'da ve Türkiye'de iktisadi büyüme başlıklı 1880 yılından günümüze Asya, Latin Amerika ve Avrupa ülkeleri'nin GSYİH'nı karşılaştırdığımız bir çalışmanız var. Buradaki tablo bize şunu gösteriyordu: 1914 yılından günümüze kadar Amerika ile aramızdaki gelir açığı kapanmamış. Yahut bir başka deyişle; Türkiye gelişmiş ülkelerin gelir seviyesine az da olsa yaklaşamamış bile. Öte yandan sizin karşılaştırmalı ücret endeksinizi kullanırsak, 16yy ve 20yy arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa ülkeleri arasındaki gelir açığının giderek arttığını 19yy da ise doruk noktasına ulaştığını görüyoruz. O halde, 1914'den günümüze gelir açığının aynı seviyede kalması bir başarı mıdır Türkiye için?

Pamuk: Şöyle diyebiliriz, Osmanlı-Türkiye ile Batı Avrupa-Amerika arasındaki fark kabaca 1820 ile 1914 arasında açıldı, 1914'den bu yana ise büyümedi, aynı kaldı. Ama bu bile bizim için, 20yy Türkiye'si için olumsuz bir sonuç, çünkü 20yy' da dünyanın biraz daha başarılı pek çok ülkesi, bu arada Güney Avrupa, Güney Doğu Asya ülkeleri yüksek gelirli ülkelerle aralarındaki farkı biraz da olsun, bazı durumlarda bir hayli kapatabildiler. Biz bunu hiç kapatamadık. Mesela; Yunanistan, İspanya, İtalya, Portekiz, G.Kore son dönemde Çin, Japonya bu ülkeler aradaki farkı kapatabildiler. Türkiye örneği gösteriyor ki Güney Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında 20yy Türkiye bunu başaramadı.

Dumludağ: Peki bu eğilimlerden yola çıkarak Türkiye için uzun dönemli bir tahmin yapmak mümkün mü?

Pamuk: Bence değil. Çünkü gelirler ve iktisadi büyüme gibi konularda otomatik hiçbir şey yok. Ülkelerin kendi içerisindeki sosyal, siyasi gelişmeler, kurdukları iktisadi düzen çok önemli. Görüyoruz; İspanya, İtalya gibi çok başarılı örnekler olabileceği gibi Türkiye veya İran, Afganistan gibi daha dramatik başka örnekler de olabilir. Ben bu yüzden büyüme, yüksek gelirli ülkelerle aradaki farkları kapamak gibi noktalarda önceden kestirme yapmanın mümkün olmadığını düşünüyorum. Ülkenin kendi içerisindeki gelişmeler ve dünyadaki gelişmeleri, teknolojiyi yakalayıp yakalamama kapasitesi belirleyecektir.

Dumludağ: Hocam, çok teşekkür ederim.

Pamuk: Ben teşekkür ederim.

